

Sjöorreflyttning

Mats Andersson

Sjöorren uppträder årligen i Västmanland i samband med sin flyttning till och från häckningsområdena. De flesta sträcker förbi på hög höjd men vissa brukar även rasta, kanske beroende på vädrets inverkan. Den senaste tioårsperioden (1985-1994) har sammanlagt 266 fynd gjorts, företrädesvis under våren.

Sjöorren passerar varje år över Västmanland på sin väg till eller från sina häckningslokaler, som kanske finns i norra Sverige och österut i Finland eller längre bort i norra Ryssland. Framförallt under våren går sträcket över våra trakter och inte sällan rastar flockar eller mindre sällskap i västmanländska sjöar. Många har kanske också hört och funderat över det typiska korta, visslande låtet som flockarna ger ifrån sig under vårdänaerna, när de snabbt drar fram i mörkret. Att man även i äldre tider lade märke till och förundrade sig över detta mystiska pipande från himlen är säkert, eller som Erik Rosenbergs skriver: "Det låter inte olik ett avlögset drev med gallraste stövare - troligen är det de sträckande sjöorrarna som bidragit till de gamla föreställningarna om Odens jakt."

Häckningen

I Sverige häckar sjöorren i sjöar längs med fjällkedjan från norra Dalarna och norrut. Längst i norr finns den även i barrskogarnas sjöar. Det sydligaste häckningsfyndet under senare år i landet är faktiskt från Västmanland. Ett par häckade 1959 i Hornfiskens sydväst om Riddarhyttan, en sjö som ligger i både Lindesbergs och Skinnskattebergs kommuner (Johansson 1960).

Flyttningen

Övernitrningen sker i Nordsjön, runt Danmark, i nordvästra Europa eller i södra Östersjön. I april-maj sker återflyttningen till häckningsområdena. Vårsträcket äger i

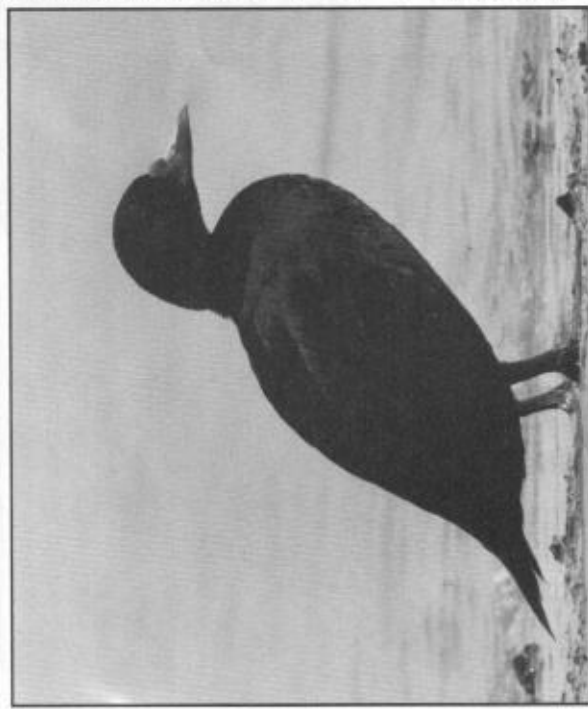
Nordsjön. Det är också bekant att en del av det arktiska sträcket går över södra och mellersta Sverige direkt från Östersjön och till Nordsjön. Den här genvägen tycks till stor del gå med de stora sjöarna Vätern, Vättern, Hjälmaren och Mälaren som ledlinje. Om nordliga vadare sträcker förbi Öset i Hjälmaren finns ju väl beskrivet hos Rosenberg (1977). Jämför även exempelvis med ejderns uppträdande i Västmanland (Andersson 1992). Den här färden i kontakt med de stora sjöarna erbjuder de facto fina möjligheter till rastning, samtidigt blir det en betydligt kortare sträcka för fåglarna att flyga.

Studier av vårsträckande sjöorren och andra marina arter i inlandet förekommer trots allt ganska sparsamt eller sporadiskt. På senare år har det i alla fall bedrivits organiserade sträckräkningar i anslutning till Vätern och Vättern. Vårsträcket har studerats vid Klåvudden i norra Vättern. Våren 1994 räknades 922 sjöorren (666 rastande och 256 sträckande) under perio-

den 17.4 - 1.6. Sjöorren var talrikast av dykänderna och ändå studerades inte kvallssträcket, utom vid enstaka tillfällen då åtskilliga sjöorreflockar hördes när de visslande sträckte förbi (Gustafson 1994). Att även höststräcket går på bredfront över vårt land, eller via de stora sjöarna, finns dock omvittnat från bland annat Vänersborgsviken i södra Vätern. Där har man studerat höststräcket av flyttfåglar i mer än tio år. Den helt dominerande dykänderna har även här varit sjöorren, som de flesta år passerat med några tusental, som mest 7023 ex 1991. Rekordet för en dag var 21 oktober 1991, då samlades tusentals sjöorren i viken. I skymningen lättade flockarna och drog söderut och totalt räknades den dagen 3020 ex. Samma dag rastade även 4000 ex i Kinnevikens, Vätern och 1020 ex i södra Vättern. Sjöorrrens sträck vid Vänersborgsviken påvisar även en tydlig topp under kvällen med en andel på 70-80 % (Darefeldt & Johansson 1994).

Uppträdandet visar också på att sjöorren i stora antal kan sträcka på bred front över inlandet, såväl höst som vår, och att sträcket med stor sannolikhet berör våra trakter i Västmanland i betydligt större omfattning än vad vi känner till.

*Rastande sjöorren påbräffas regelbundet i landskapets större sjöar. (Fotot taget i Danmark).
Foto: John Larsen*

Ruggingsflyttar tidigt till Nordsjön. Sjöorren återvänder till övervintrings-områdena så fort som möjligt efter häcknings-erien. Många hanar är redan i juni tillbaka i Östersjön och Nordsjön för att rugga. Det här ruggingssträcket börjar i mitten av juni ökar sedan successivt för att avklinga i slutet av augusti. I Kalmarström kulminerar sträcket i första augustiveckan. Man har i slutet av juli, enbart utanför Jyllands västkust, räknat mellan 100 000 och 150 000 ungfåglar tillsammans med gamla hanar. Eftersom sjöorren inte häckar förrän vid två eller tre års ålder översomrar istället unga sjöorror vid de närings-rika musselbankarna. I september och oktober börjar honorna anlända från sina häckningsjöar och en stor del av årungarna kommer inte till ruggingsplatserna förrän i november (Alerstam 1982).

... "sträcket berör med stor sannolikhet våra trakter i Västmanland i betydligt större omfattning än vad vi känner till."

Svårt att beräkna hur många som ruggar

Sjöorren, som tillhör de tunga dykarna, är en mycket skicklig dykare och hämtar sin föda på 10-15 (max 20) meters djup. Liksom för flera andra dykänder är blåmusslor något av en nyckelföda också för sjöorren. Detta faktum innebär dock svårigheter att räkna fåglarna, de ligger helt enkelt för långt ut till havs. Därför vet man inte med säkerhet hur många sjöorror som ruggar och övervintrar i Nordsjön (Alerstam 1982). Troligen handlar det om åtskilliga hundratusentals fåglar. Under den så kallade ruggingsflyttningen kan sjöorren ses i stora delar av Sverige och sommarfynden från Västmanland kan troligen räknas dit. Det är således inte helt främmande att man kan se sjöorror i juni-augusti i våra sjöar.

Förekomsten i Västmanland

Materialet i den här artikeln om sjöorrens förekomst i Västmanland är hämtat ur

regionala rapportkommittén i Västmanlands (rrk:s) arkiv. Jag har valt att redovisa antalet fynd under tioårsperioden 1985-1994. Åren dessförinnan redovisas summariskt under historiken nedan. Man bör ha i minnet när man läser siffrorna och tabellerna att det i de flesta fall handlar om rastande fåglar som räknats. Man kan ju anta att de flesta sjöorrarna som berör vårt landskap sträcker förbi och oftast på hög höjd utan att bli registrerade. Detta faktum gäller ju även de flesta andra marina eller arktiska arterna som sträcker via Västmanland.

Kort historik

I första upplagan av *Förteckning över Sveriges fåglar* (1948) står: "Passerar på sträcket övriga landskap, dock ej uppgiven från Västmanland". Att denna skrivning torde berott på brister om vårt landskaps och även om Sveriges fågelfauna är väl

inte osannolikt. Därefter ökade dock kunskaperna och under 1950-talet anges den t. ex. som regelbunden under värsträcket i Väringen (Eklöv 1953), där den för övrigt fanns även under 1940-talet som årsviss rastare i maj (Eklöv 1987). Rapporteras som regelbunden även vid Asköviken, där sjöorren... hörs ofta under majnätter sträcka över viken och dra bort över land" (Avelin 1958). År 1959 skedde ovannämnda häckning i Hornfiskens

Under 1970-talet började rapporter i större antal inkomma och även publiceras i "Meddelanden från Västmanlands Ornitologiska Förening" (MVOF), en föregångare till "Fåglar i Västmanland" (FiV). Från 1975 års rapport kan citeras: "Tretton rapporter, varav den enda anmärkningsvärda är 300-400 rastande fåglar i Räsvalen 1.11 (Ola Almkvist)". Den flocken är för övrigt den största kända rastande i landska-

pet. Därefter under resten av 1970-talet gjordes som mest upp till 35 fynd årligen med majoriteten i maj.

Under 1980-talet fram till och med 1984 gjordes i genomsnitt omkring 20 fynd årligen. 1983 gjordes första januarifyndet (1 hona i Grythyttvikens, Hällefors 30.1), vilket även var andra vinterfyndet (tidigare vinterfyndet var från december 1974 (FiV 15:81)). Från 1984 års rapport finns följande intressanta observationer: "På natten mellan den 3-4/5 avlyssnades ett starkt sträck av "havsänder" över Sala stad. Bl. a. noterades ca 40 flockar av sjöorre som sträckte över (K-G Kallebrink)" (FiV 16:81).

Observationer 1985 - 1994

Under tioårsperioden 1985-1994 finns totalt 266 fynd och därmed i medeltal knappt 27 fynd årligen. Antalet fynd har varit som minst 19 st (1986) och som mest 35 st (1994). Fördelningen mellan vår-, höst- och sommarfynd har varit 225 vårfynd (14.4 - 31.5), 31 höstfynd (16.9 - 27.11 samt 5.12) och 10 sommarfynd (2.6 - 24.8) (se tabell 2).

Av de sammanlagt 31 höstfynden dominerar fynd från andra halvan av oktober (16-

Tabell 1: Antalet fynd av sjöorre i Västmanland 1985-1994.

År	Totalt	Vår	Höst	Sommar
1985	34	31	2	1
1986	19	17	2	
1987	33	28	2	3
1988	29	25	3	1
1989	28	28	0	
1990	20	18	2	
1991	20	15	5	
1992	23	18	3	2
1993	25	19	4	2
1994	35	26	8	1
Sa:	266	225	31	10

31.10) vilka är 13 st (42%). De 10 sommarfynden ugörs av 4 i juni, 3 i juli och 3 i augusti (tabell 1).

Fynden under sommarperioden antas vara ruggingssträckande fåglar (se ovan). Den genomsnittliga ankomsttiden, eller medeltid för första observation, är 17 april (tidigaste respektive senaste datum är 14:e och 23:e april).

Vårfynden dominerar

Som framgår av tabell 2 dominerar vårfynden vilka utgör inte mindre än 85% av

samtliga fynd under tioårsperioden. Delar man upp vårfynden i följande tre perioder blir fördelningen;

- 1) 14-30.4; 81 fynd
- 2) 1-15.5; 117 fynd
- 3) 16-31.5; 27 fynd.

Vårfynden av rastande sjöorror dominerar klart. På bilden en hona.

Foto: Hans Åkered

Tabell 2: Antalet vårfynd av sjöorre i Västmanland 1985-1995.

År	16 - 30/4	1 - 15/5	16 - 31/5	apr-maj
1985	6	13	12	31
1986	7	8	2	17
1987	16	9	3	28
1988	3	22	0	25
1989	10	16	2	28
1990	4	12	2	18
1991	6*	7	2	15
1992	9*	7	2	18
1993	8	10	1	19
1994	12	13	1	26
Summa:	81	117	27	225

*avser tiden 14-30/4

Majoriteten av vårfynden har alltså gjorts första halvan av maj (52% av vårfynden).

Stora flockar

Den största flocken under tioårsperioden är ca 100 ex i Råsvalen 5.12 1986. Därutöver är de största flockarna (>20 ex); 54 ex i Södra Hörken i november 1993, 48 ex Granfjärden/Mälaren 3.5 1994, 42 ex Granfjärden/Mälaren 7.5 1988, 41 ex Fläcksjön 20.5 1985, 32 ex Glåpen 24.5 1992, 26 ex Glåpen 15.5 1989, 25 ex Storljusen 25.5 1987 och 24 ex Fläcksjön 8.5 1993.

Sammanfattning

Sjöorren uppträder regelbundet årligen i Västmanland i samband med sin flyttning till och från häckningsområdena. De flesta sträcker förbi på hög höjd men vissa brukar även rasta, kanske beroende på vädrets inverkan. Den rastar då oftast i de lite större sjöarna (kan även uppträda i mindre vatten) och i antal från enstaka upp till flockar om ca 10-40 st. Sjöar som ofta återkommer i rapporterna är t. ex. Råsvalen, Stora Lindessjön, Väringen, Glåpen, Gnien, Stora Aspen, Fläcksjön och Mälaren. Enstaka observationer under sommarperioden tyder även på att vi berörs av ruggningssträcket. Bästa tiden att se eller

höra sjöorrar är första halvan av maj under våren och andra hälften av oktober under hösten.

Litteratur:

- Andersson, M. 1992. Ejderens *Somateria mollissima* uppträdande i Västmanland. Fåglar i Västmanland 23 (1992): 31-34.
- Alerstam, T. 1982. Fågelflyttning. Uppsala.
- Avelin, H. 1958. Asköviken. I "Walldén, B. & Curry-Lindahl, K. (red). Natur i Västmanland", sid 184-192.
- Darefeldt, G. & Johansson, B. 1994. Vänersborgsviken - högklassig sträcklokal i inlandet. Vår Fågelvärld (VF) 53 (1994:4): 8-16.
- Edelstam, C. & Ramel, C. 1956. Fåglarnas flyttning. Stockholm.
- Eklöv, A. 1953. Fågeliakttagelser från Närke och Västmanland. VF. 12:26.
- Eklöv, A. 1987. Vagnhäll - ungdomsminnen. Pandion 3:81-82.
- Gustafson, P. 1994. Sträckstudier vid Klåvudden våren 1994. Fåglar i Närke 17 (1994): 108-113.
- Johansson, K. 1960. Sjöorre. VF 19:246.
- Rosenberg, E. 1972 (5:e uppl.). Fåglar i Sverige. Uppsala.
- Rosenberg, E. 1977 (4:e uppl.). Främlingsfåglarna vid Oset, I "Oset och Kvismaren". Stockholm.

Mats Andersson 0581 - 162 74

Fotnot: Våren 1995 visade sig bli en sjöorre-vår i särklass. Under den 16:e och 17:e maj sågs sammanlagt ca 290 sjöorrar rasta i de större sjöarna i Lindesbergs kommun och i Mälaren. Den största flockan var på 62 individer och sågs på Granfjärden, Mälaren. Det är tänkbart att det kan ha att göra med det stora bakslaget i vädret den 14 maj, med hårda nordvindar och ymnigt snöfall i stora delar av landet.